

Boek van de maand

Praktische theologie of diaconologie?

A. Baars

Naar dit boek is geruime tijd uitgezien. Al jaren heeft collega De Ruijter er namelijk voor gepleit dat de naam diaconologische vakken vervangen moet worden door 'gereformeerde praktische theologie'. Hij is daarom bekritiseerd, maar heeft ook bijval gevonden. Het lastige was hierbij soms dat zijn standpunt weliswaar duidelijk was, maar dat een volledige onderbouwing daarvan nog niet was gegeven. In die leemte voorziet dit boek en we mogen alleen al daarom dankbaar zijn dat het nu is verschenen.

Het boek: een impressie

Meewerken met God is een compact boek geworden. Er staat nauwelijks een woord te veel in en het is geschreven in een heldere stijl. Dat betekent overigens niet dat de materie die hier aan de orde gesteld wordt, eenvoudig is. Al op de eerste bladzijde laat de schrijver weten dat het niet zijn bedoeling was een 'praktijkboek' te schrijven, dat gerichte aanwijzingen wil geven voor het werk in de kerk. Integendeel, het gaat veeleer om een 'theorieboek', waarin een kader geschetst wordt voor de theologische bezinning op het handelen van de kerk. Niettemin is De Ruijter er mijns inziens in geslaagd een boek te schrijven dat voor het grootste deel ook voor geïnteresseerde niet-theologen toegankelijk is. Enkele passages zijn voor hen misschien wat te specialistisch. De opbouw van het boek is strak en helder.

In een eerste hoofdstuk geeft de schrijver een voorlopige omschrijving van het vak. Volgens hem gaat het daarbij om 'de theologie van de praktijk'. Met 'praktijk' bedoelt hij de handelingspraktijk van de kerk en/of de gelovige in dienst van het evangelie. Een belangrijke vraag is hierbij uiteraard: wie is eigenlijk de handelende? De Ruijter beantwoordt deze vraag vanuit een dubbel perspectief dat hij als volgt onder woorden brengt: 'De handelingswerkelijkheid van de kerk is fundamenteel te benoemen als het werk van God, die tot deze wereld komt. Tegelijkertijd is zij te kwalificeren als de concrete praxis waarin mensen handelend optreden.'

Bij het eerste aspect - het werk van God - denkt De Ruijter uitdrukkelijk aan het werk van de drie-enige God. Hij pleit namelijk voor een 'trinitarische benadering als theologische inkadering en verantwoording van een gereformeerde praktische theologie'. Hoe verhoudt deze theologisch getoonzette kennis zich echter tot de kennis die afkomstig is uit de menswetenschappen? In dit boek wordt gekozen voor een 'bi-polair model', een term die door Heitink is gesmeed. De Ruijter vult deze uitdrukking zó in, dat het theologisch en het menswetenschappelijk perspectief zich weliswaar op één object richten, maar ten opzichte van elkaar 'conceptueel zelfstandig' zijn. Hierbij is het theologisch perspectief het meest verstrekkende, maar dat betekent niet dat de menswetenschappen in een rol van dienstmaagd (*ancilla*) ten opzichte van de theologie gedrukt mogen worden.

Nu is De Ruijter zich bewust dat de verhouding tussen theologie en menswetenschappen op deze wijze tóch nog niet helemaal scherp gesteld is. Daarom ontwerpt hij in het vijfde hoofdstuk een theorie waarin sprake is van verschillende reflectieniveaus. Hiermee wil hij aangeven dat de relatie tussen theologie en menswetenschappen op verschillende niveaus ter sprake moet komen. Het benedenste niveau is dat van het handelen in de praktijk, terwijl een eerste hogere laag wordt gevormd door praktijktheorieën, zoals bijvoorbeeld de methodiek van de preekvoorbereiding of de didactiek van de catechese. Op het tweede niveau krijgen de basisvaktheorieën een plaats, waarin de vraag gesteld wordt naar de eigen aard van het handelen binnen een bepaald handelingsveld, zoals prediking of pastoraat. De reflectie op het derde niveau is gewijd aan de basistheorie praktische theologie, terwijl men daarboven nog een vierde laag zou kunnen onderscheiden. Hierin vindt de bezinning plaats op algemene theologische én sociaal-wetenschappelijke achtergrondkwesties en uitgangspunten. In dit boek wordt dit laatste niveau dan ook getypeerd als 'het theologisch en interdisciplinair paradigma'.

Nu gaat De Ruijter ervan uit dat theologie en menswetenschappen op het hoogste reflectieniveau relatief zelfstandig ten opzichte van elkaar staan. Naarmate het reflectieniveau echter lager wordt, des te meer is er sprake van een kruising en integratie van beide kennisstromen. Zo zijn bij het laagste niveau - het handelen in de praktijk - de theologische en menswetenschappelijke aspecten niet te onderscheiden. In alle beschouwingen tot nu toe is de vraag naar de normativiteit in de praktische theologie steeds min of meer onderhuids voelbaar geweest.

In het zesde hoofdstuk gaat De Ruijter expliciet op deze fundamentele kwestie in. Hij kiest met overtuiging voor het gereformeerde uitgangspunt dat de Schrift de enige norm (*norma normans*) is zowel voor de praktijk als voor de theorie. Dat betekent dat alle (praktisch-)theologische theorievorming slechts in afgeleide zin normatief kan zijn (*norma normata*). Zij is dus in principe niet 'hoger' dan een norm die afkomstig is uit de menswetenschappen. De kennisstromen uit beide gebieden van wetenschapsbeoefening zijn immers onderhorig aan de norm van de Schrift. Nu probeert De Ruijter de theologische en de menswetenschappelijke kennisstroom binnen de verschillende reflectieniveaus zoveel mogelijk te integreren.

Hoe gebeurt dat? Hij is van oordeel dat de theologische normen vooral functioneren op het niveau van het theologische paradigma (4) en van de basisvaktheorie (2). De normen, ontleend aan de menswetenschappen, spelen vooral een belangrijke rol op het niveau van de praktijktheorie (1). Dat betekent dat de integratie uiteindelijk slechts plaatsvindt op het niveau van de praktijktheorie (en dat van het handelen in de praktijk (0)). Overigens is De Ruijter zich er terdege van bewust dat er op allerlei punten ook sprake kan zijn van een botsing van normen!

In een voorlaatste hoofdstuk geeft De Ruijter aan, welke methode hij bij de ontwikkeling van een gereformeerde praktische theologie wil hanteren. Hij typeert die met de drieslag: waarneming, inzicht en visie. In de praktijk kan de volgorde van deze kernelementen variëren, afhankelijk van het karakter van de onderzoeksvraag. Het slothoofdstuk biedt een beknopt overzicht van de aandachtsvelden waarbinnen het handelen van de kerk zich voltrekt, bijvoorbeeld: liturgie, prediking, catechese, pastoraat etcetera.

Diaconologie

Zoals gezegd, neemt De Ruijter afstand van de aanduiding diaconologie voor dit vakgebied. Nu wil ik wel toegeven dat ik deze term als term altijd nogal moeizaam gevonden heb. Dat zal zeker te maken hebben met het feit dat ik nooit erg onder de indruk ben geweest van het streven van Abraham Kuypers en zijn leerlingen om de theologische vakken aan te duiden met namen die een Latijnse en/of Griekse klank hebben. Bovendien ligt het woord 'diaconologie' niet echt gemakkelijk op de tong en hebben we - zeker aan mensen uit het buitenland - het nodige uit te leggen wanneer we deze term hanteren. Niettemin geeft deze naam een duidelijk inhoudelijke positiekeuze aan binnen het praktisch theologisch discours. Wanneer er daarom op deze aanduiding kritiek geleverd wordt, is het van belang die vooral inhoudelijk te wegen.

Nu is de kritiek op het diaconologisch concept in dit boek tamelijk fors. Weliswaar benadrukt De Ruijter in verscheidene passages dat de kracht van deze visie ligt in haar 'exegetisch-dogmatische oriëntatie', maar hij wijst haar toch vrij radicaal van de hand. Ik geef een aantal van zijn typering weer in willekeurige volgorde. Het zou hier gaan om een 'christelijke vorm van funderingsdenken' die sterk aanleunt tegen de theologie van Karl Barth. Mede daardoor vertoont dit concept een 'pneumatologisch manco', waardoor de concrete aspecten van de empirische werkelijkheid buiten beeld blijven. Dit hangt samen met het feit dat de diaconologie sterk redeneert volgens een normatief-deductieve denkweg. Daardoor krijgt de theologische dimensie weliswaar de volle aandacht, maar is er geen oog voor de realiteit van de praxis. Naar mijn mening is deze kritiek te zwaar aangezet. Ik wil dit graag concreet maken aan de hand van twee punten.

Het eerste is het feit dat De Ruijter een opvallende parallel signaleert tussen de praktische theologie in het spoor van de dialectische theologie en het concept van de diaconologie. Deze zou vooral bestaan in de sterke concentratie op de persoon en het werk van Christus, waarbij het pneumatologisch aspect op zijn minst onderbelicht blijft. Naar mijn gedachte is dat, wat de diaconologie betreft, onjuist. De Ruijter geeft zelf aan dat Trimp vooral in de latere jaren van zijn professoraat in Kampen uitdrukkelijk

aandacht gevraagd heeft voor het werk van de Heilige Geest. Datzelfde geldt zeker ook voor Velema in de gehele periode dat hij hoogleraar was in de diaconiologische vakken en die lijn wordt tot op deze dag in Apeldoorn gewoon voortgezet. Maar misschien moeten we hier doorvragen: bedoelt De Ruijter met het woord 'pneumatologisch' wel helemaal hetzelfde als de zojuist genoemde theologen, of legt hij toch andere accenten?

Het volgende punt hangt hiermee samen. In *Meewerken met God* wordt gesteld dat de diaconiologische visie gekenmerkt wordt door een normatief-deductieve denkweg. Daardoor zou de realiteit van de praxis niet tot haar recht kunnen komen. Uiteraard heb ik met het begrip 'normatief' weinig problemen. Mijn bezwaren richten zich vooral tegen het nogal exclusieve 'deductieve'. In zijn uiterste consequentie betekent dit dat de praxis volledig onder beheersing staat van de dogmatiek en geen eigen stem of inbreng heeft.

Maar zo lees ik dat bij Trimp niet en ook bij Velema is deze benadering niet terug te vinden. Wij benaderen in Apeldoorn de praxis inderdaad vanuit de normativiteit van de Schrift. Uiteraard spelen exegetische en dogmatische overwegingen hierbij mee. Maar er is geen sprake van eenrichtingsverkeer. Naast en in de deductieve beweging is wel degelijk sprake van een inductieve denkweg. Dingen als de (postmoderne) kloof tussen de boodschap en de hoorder, en de complexe relatie tussen pastorale zorg en psychologie komen voluit aan bod. Daarbij hebben de menswetenschappen hun eigen inbreng. Toegegeven, in dat alles heeft de normativiteit van de Schrift het laatste woord en daarom zal de bijdrage van de menswetenschappen altijd enigszins eclectisch zijn. Maar is daar in een gereformeerd concept helemaal aan te ontkomen?

Trinitarisch

Ik ga helemaal met De Ruijter mee, wanneer hij pleit voor een trinitarische inkadering van dit vakgebied. Mijns inziens is dat een uitstekend uitgangspunt waardoor allerlei eenzijdigheden vermeden kunnen worden. Bovendien wordt in *Meewerken met God* terecht gesteld dat in de theologische bezinning rond Gods Drie-eenheid de vraag altijd centraal gestaan heeft naar de verhouding tussen God en zijn wereld. Bij de manier waarop De Ruijter dit laatste concept uitwerkt, zijn echter wel vragen te stellen. Hij bespreekt namelijk achtereenvolgens de kennis van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Daarin benadrukt hij voortdurend de relatie tussen de drie Personen en de mens *als schepsel*.

Op die manier laat hij op verschillende manieren zien dat God Zichzelf en zijn heil doet kennen in deze creatuurlijke werkelijkheid. Daarom mogen we de creatuurlijkheid van ons functioneren ook volop serieus nemen. Akkoord! Maar moet er in een voluit trinitarische benadering niet meer gezegd worden? Als het gaat over de relatie tussen (de drie-enige) God en de mens, gaat het toch niet alleen of voornamelijk over het feit dat de mens schepsel is, maar toch ook over zaken als verzoening en heiliging.

Nu haast ik mij om toe te geven dat De Ruijter deze dingen wel noemt. Naar mijn mening werken ze echter onvoldoende door in het fundamentele hoofdstuk 'Triniteit en theologie van de praktijk'. Zo blijft De Ruijter in de paragraaf over de kennis van de Zoon te veel staan bij de incarnatie en de uitspraak van het concilie van Chalcedon over het goddelijke en menselijke in Christus. Hij ziet hierin een verwijzing naar 'het dubbele perspectief van goddelijk heil in creatuurlijke menselijkheid'. Had hier het kruis van Christus niet nadrukkelijker ter sprake moeten komen? Wat toegespitst gezegd: 'Meewerken met God' doet een mens toch niet slechts als schepsel, maar vooral op grond van de verzoening en in de weg van de heiliging?

Reflectieniveaus

Om de relatie tussen theologische kennis en kennis uit de menswetenschappen helder in beeld te krijgen, ontwikkelt De Ruijter een model met verschillende reflectieniveaus. Toen ik dit gedeelte voor het eerst las, dacht ik: dit is echt een vondst! Op deze manier kan namelijk zowel het eigen karakter van beide kennisstromen gewaarborgd blijven, en ook aangegeven worden hoe en waar sprake kan zijn van integratie. Bij nader inzien komen toch ook bij dit model een aantal vragen boven. Ik noem de belangrijkste.

De Ruijter wil aan de menswetenschappen volledig recht doen. Om die reden wijst hij de term 'hulpwetenschappen' (*ancillae*) af. Die suggereert immers een soort superioriteit van de theologie boven de andere wetenschappen. Bovendien verzet hij zich tegen het feit dat binnen de theologie vaak een willekeurig en selectief gebruik gemaakt wordt van bepaalde elementen uit de menswetenschappen.

Als De Ruijter hiermee bedoelt dat we onze gesprekspartners uit de andere wetenschappen serieus dienen te nemen en hen moeten laten uitspreken, val ik hem graag bij. Maar laten beide kennisstromen zich wel echt integreren? Verschillen de menswetenschappen met hun typisch autonome structuur daarvoor niet te diepgaand van de theologie die principieel heteronoom getoonzet is? Word je als theoloog daarom haast niet verplicht op een bepaalde manier selectief te zijn in je gebruik van elementen uit de menswetenschappen? Loopt een integratie van beide kennisstromen niet het reële gevaar dat ze voor theologen niet als theologie en voor menswetenschappers niet als menswetenschap herkenbaar is?

Nu heeft De Ruijter zich uiteraard ook diepgaand met dit soort vragen beziggehouden. Mede daarom spreekt hij over verschillende reflectieniveaus. Globaal gezegd blijven de kennisstromen op de hogere niveaus meer naast elkaar staan, terwijl het op de lagere niveaus tot integratie komt. Ook dan blijven er echter nog vragen over. Hoe ver gaat die integratie en op welke punten wordt zij vooral zichtbaar? Fundamenteler is hier de vraag nog naar de norm. Als ik het goed begrepen heb, wordt vooral in de hogere niveaus gereflecteerd over de normativiteit van de praktische theologie. Toch wil De Ruijter niet weten van 'een exclusieve top-down-hiërarchie binnen de verschillende reflectieniveaus'. Het cruciale punt is hier vermoedelijk het woordje 'exclusief'. Niettemin blijft de vraag bij mij dringen: hoe functioneert die norm nu in de praktijk van de lagere niveaus? Anders gezegd: de Schrift is de uiteindelijke norm, maar hoe krijgt dat nu handen en voeten in de praxis?

Maar misschien overvragen we dit boek met deze laatste reeks vragen. Deze punten laten zich immers het beste verduidelijken in een studie over een concreet praktisch theologisch onderwerp.

Het ambt

Ten slotte nog iets over het ambt. Een van de bezwaren van De Ruijter tegen het concept van de diaconiologie is, dat de focus hier vrijwel exclusief gericht was op het ambt en dan wel in het bijzonder het ambt van predikant. Dat bezwaar is niet uit de lucht gegrepen. Er zijn diaconiologische concepten waarin het ambt zo prominent aanwezig is, dat allerlei 'niet-ambtelijke' aspecten van de gemeente en het geloofsleven te weinig aandacht krijgen.

Niettemin blijft het ambt - en de opleiding tot het ambt - een kernpunt in de bezinning van de praktische vakken. Daarom vind ik het jammer dat het ambt in *Meewerken met God* slechts marginaal ter sprake komt. Maar wellicht is De Ruijter van mening dat de bespreking van het ambt thuishoort in een basisvaktheorie en niet zozeer in een basistheorie praktische theologie. Als dat zo is, ben ik het niet met hem eens. Ook op het niveau van een basistheorie hoort de bezinning rond ambt en gemeente een plaats te hebben.

Praktische theologie of diaconiologie?

Collega De Ruijter heeft een erudiet en intrigerend boek geschreven, waarin hij met verve pleit voor een gereformeerde praktische theologie. Wat hij daarbij aan de orde stelt, heeft mij de laatste tijd nogal beziggehouden en ik ben daarmee voorlopig ook nog niet klaar. Hopelijk maken mijn vragen dat ook duidelijk. Daarin wordt echter ook zichtbaar dat zijn pleidooi mij niet overtuigd heeft. Ik houd het dus maar op 'diaconiologische vakken'.

N.a.v. Kees de Ruijter, *Meewerken met God. Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie*, uitg. Kok, Kampen 2005. ISBN 9043510920. 160 pag. Prijs €14,90.

Prof. dr. A. Baars is hoogleraar diaconiologie aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken te Apeldoorn.